

ΕΠΑΝΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

5ο Θερινό Σχολείο ΕΔΙΒΕΑ – Χανιά 2-10 Ιουλίου 2019

**Τέρψις. Οδηγός καλών πρακτικών:
Τεχνολογία θανάτου και Δημιουργικότητα στο ΞΕΝΙΖΕΟΥΜ**

*«Η ζωή των νεκρών διατηρείται στη μνήμη των ζωντανών»
Κικέρων, Φιλιππικά, 9.10*

Καθηγητής Α. Χουρδάκης, Διευθυντής Μουσείου Εκπαίδευσης (XENISEUM) –
Διευθυντής Κέντρου Επιμόρφωσης & Δια βίου Μάθησης Πανεπιστημίου Κρήτης

1. Εισαγωγικό σχόλιο

Το σημερινό μου θέμα προκύπτει μέσα από δράσεις που υλοποιούνται από το ΚΕ.Μ.Ε.Ι.Ε.Δ.Ε. (Μουσείο της Εκπαίδευσης και Μουσειακή Συλλογή Ελένης Γλύκατζη – Αρβελέρ) και αφορούν στην εισαγωγή και ανάπτυξη καινοτόμων ψηφιακών εφαρμογών για τον εκπαιδευτικό τουρισμό με στοιχεία πεδίου την *Παιδαγωγική της Απώλειας και του Θανάτου* (ΠΑΘ). Με άλλα λόγια, αναζητώ τον πολιτιστικό τουρισμό και την εικονική πραγματικότητα στον κύκλο της θνητότητας και της δημιουργικότητας μέσα στο μουσείο.

Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ - ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) (κωδικός έργου: Τ1ΕΔΚ-04930)

Ειδικότερα, με απασχολεί η ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών για την αξιοποίηση της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς (με τη συμβολική ονομασία Τέρψις) στον τομέα της δημιουργικής αντιμετώπισης της ζωής και της θνητότητάς της, του θανάτου και της απώλειας, μέσα από τα μουσειακά (υλικά και ψηφιακά) ανθρώπινα στοιχεία και ίχνη.

Σε έναν κόσμο στον οποίο ο θάνατος προβάλλεται κατά συρροή από το Χόλιγουντ και τη βιομηχανία των ψηφιακών παιχνιδιών, αλλά αποκρύπτεται από την κοινωνία μέσω της ιατρικής εργαλειοποίησής του, η παροχή δυνατότητας στους επισκέπτες/ τριες να κατανοήσουν τον θάνατο, τον πόνο ή τα βάσανα (πείνα, τιμωρία, εκφοβισμός...) με τρόπους που άλλοι χώροι δεν το κάνουν, θεωρώ ότι είναι μια ωφέλιμη εμπειρία στο πεδίο του πολιτιστικού τουρισμού. Ωστόσο, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι στον εκπαιδευτικό τουρισμό αυτή η ετεροτοπική εμπειρία δεν θα αποτελεί το μοναδικό κίνητρο του τουρίστα αλλά θα συνυπάρχει μαζί με άλλα κίνητρα (όπου το μεγαλύτερο από όλα είναι σαφώς το ταξίδι).

1. Σημαντική σύγκλιση

Η πιο σημαντική παιδαγωγική σύγκλιση στους δύο αυτούς διασταυρούμενους τομείς (πολιτιστικός τουρισμός και τεχνολογία θανάτου) είναι η αξιοποίηση του διαδικτύου και των ΤΠΕ που έχουν πλέον καταστεί ελκυστικοί πόροι για τη μουσειακή μάθηση και εμπειρία. Η διαχείριση προσωπικών ή συλλογικών κληρονομιών ή αρχείων που αφήνουν πίσω τους οι άνθρωποι, μετά την απώλεια και τον θάνατο, και η ψηφιακή τους αποθήκευση είναι ένα θέμα που έχει άμεση σχέση τόσο με την αναδυόμενη αξία της «ψηφιακής μνήμης» και την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, της ανεκτικότητας και του σεβασμού της εμπειρίας του παρελθόντος όσο και με την επανανοηματοδότηση του κύκλου της ζωής εκ μέρους του πολιτιστικού επισκέπτη/ χρήστη.

Στην πράξη όμως ο θάνατος δεν είναι η κοινή μοίρα όλων ανεξαιρέτως των αρχείων. Για τα μουσειακά αρχεία/ τεκμήρια υπάρχει μια δεύτερη, απέθαντη ζωή, την οποία πετυχαίνουν χάρη στην ικανότητά τους να λειτουργούν ως μάρτυρες αποφάσεων, πράξεων, απόψεων, ή νοοτροπιών του παρελθόντος που έφυγε ανεπιστρεπτί. Μια ικανότητα, δηλαδή, να ανασυνθέτουν το σύμπαν μέσα στο οποίο παραχθήκανε.

Είναι σαφές ότι οι σχέσεις μεταξύ τουρισμού και θανάτου (πραγματικού ή εικονικού) είναι (και θα παραμείνουν) ένα θεμιτό θέμα στην έρευνα του τουρισμού, αρκεί να μην οδηγήσει σε εμπορευματοποίηση του τουριστικού πολιτιστικού προϊόντος και των αντίστοιχων υπηρεσιών.

2. Προϋποθέσεις ανάπτυξης καλών πρακτικών για την ψηφιακή αξιοποίηση της απώλειας και του θανάτου μέσω της κληρονομιάς νεκρών αντικειμένων

Αν αβάθμιση του ρόλου των μουσείων ώστε αυτά να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του 21^{ου} αιώνα. Η πρόταση της ελληνικής πλευράς προς το ICOM που έχει κατατεθεί για την συνάντηση στο Κιότο τον ερχόμενο Σεπτέμβρη, κάνει λόγο για ένα χώρο μνήμης, έρευνας, μάθησης και

Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ - ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) (κωδικός έργου: Τ1ΕΔΚ-04930)

του/της αντίληψη για το θάνατο, την αγωνία του για την πράξη του θανάτου, την εκλεπτυσμένη κοινωνικοπολιτιστική του/της αναπαράσταση για το θάνατο ως βιολογικό ή πνευματικό γεγονός και την προσωπική του/της αφήγηση που διαμεσολαβούν στο χώρο.

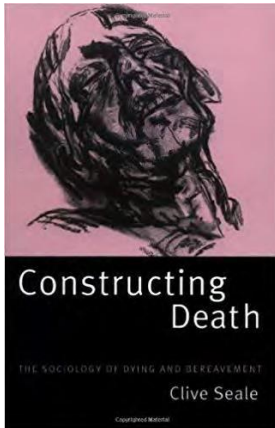
Η τουριστική εμπειρία μέσω της τεχνολογίας θανάτου συμβάλλει στην ενθάρρυνση της δημιουργικής συμμετοχής και της ιστορικής συνείδησης των επισκεπτών/τριών για τους τουριστικούς προορισμούς που αναβιώνουν συλλογικές μνήμες (όπως περιστατικά πείνας, λιμοκτονίας, εκφοβισμού, τιμωρίας, οικονομικής εξαθλίωσης, πολέμων, παιδικής θνησιμότητας, αδόκητων θανάτων, κ.λπ). Ο Thomas Attig (2010), στο βιβλίο του *Πώς θρηνούμε: ξαναμαθαίνοντας τον κόσμο* τονίζει ότι η απώλεια μας ωθεί να μάθουμε νέους τρόπους αίσθησης, συμπεριφοράς, σκέψης, αναμονής και ελπίδας. Μας παρακινεί να δημιουργήσουμε έναν νέο κόσμο από την αρχή.

3. Στο πλαίσιο της ιστορικο-πολιτικο-κοινωνικής προσέγγισης

Σύμφωνα με τον Αλεξιά, «ο θάνατος αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο δεν έχει μια διαχρονική αντιμετώπιση, αλλά αντιθέτως αποκτά την ιδιαίτερη εννοιολόγησή του σύμφωνα με την κοινωνία στην οποία μελετάται. Στο πλαίσιο των δυτικών κοινωνιών, ο θάνατος γνώρισε διαφορετικές μορφές πρόσληψης σύμφωνα ... με τις εκάστοτε κοσμοθεωρίες. Η τομή στην εξέλιξη επήλθε με την ανάπτυξη της ανατομίας, όπου για πρώτη φορά ο θάνατος αντιμετωπίστηκε ως ένα 'αντικειμενικό' βιολογικό φαινόμενο το οποίο, στο πλαίσιο του μηχανιστικού μοντέλου, λειτουργεί βάσει συγκεκριμένων νομοτελειών». Αυτή η εργαλειοποίηση του θανάτου οδήγησε στον εγκλεισμό του στο νοσοκομείο ή στο σπίτι και στην αποκλειστική διαχείριση του από τους ειδικούς... με άμεση επίπτωση την απόκρυψη του από την κοινωνία (Αλεξιάς, 2002: 230-31).

Εντούτοις, η τεχνολογία, η ιδεολογία και η κοινωνία δεν είναι ξεχωριστές οντότητες, αλληλοσυνδέονται. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στη σχέση της τεχνολογίας, του θανάτου και της μνήμης στις σύγχρονες και μεταμοντέρνες κοινωνίες. Μεγάλοι στοχαστές (Karl Marx, Henri Saint-Simon, William Ogburn) διατύπωσαν το επιχείρημα ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις οδηγούν σε αλλαγή των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Η τεχνολογική καινοτομία επηρεάζει την κοινωνικοπολιτισμική εικόνα και την εμπειρία του θανάτου. Στην προοπτική αυτή εν δυνάμει απομυθοποιεί τον θάνατο και την αποκλειστική διαχείρισή του από τους «ειδικούς», ενώ το μουσείο ως χώρος που «εξαγνίζει» το όποιο ανθρώπινο έκθεμα, καθιστά πολιτιστικά αποδεκτή την εμπειρία της θέασής του, που σε άλλη περίπτωση ενδεχομένως δεν θα ήταν ανεπίτρεπτη (Brooks/ Rumsey, 2007).

4. Τον λόγο έχει και η θρησκεία

Αυτό όμως που προκαλεί φόβο στον/ στην άνθρωπο δεν είναι ο βιολογικός θάνατος *per se*, αλλά η κοινωνική αναπαράσταση του θανάτου, η οποία και του/ της επιβάλλεται. «Ο θάνατος αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή. Οι φόβοι, οι ελπίδες και οι προσανατολισμοί τους οποίους έχουν τα άτομα σχετικά με το θάνατο δεν είναι έμφυτοι, αλλά διδάσκονται μέσω των δημόσιων συμβόλων, όπως η γλώσσα, οι τέχνες, καθώς και τα θρησκευτικά και νεκρώσιμα τελετουργικά του κάθε πολιτισμού» (Αλεξιάς, 2002: 232-33). Έτσι η κοινωνική διαχείρισή του αφέθηκε στη θρησκεία.

Ωστόσο, εφόσον ο θάνατος δεν αποτελεί εμπειρικό γεγονός (αφού είναι η καταστροφή κάθε εμπειρίας και κάθε συνειδητοποίησης), δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης. Αντιθέτως, αυτό που μπορεί να ερευνηθεί είναι η αναπαράσταση που έχουν οι άνθρωποι γι' αυτόν, η οποία προκύπτει από τη συνειδητοποίηση του γεγονότος του θανάτου των άλλων (Bradbury, 2000, βλ. Αλεξιάς, ό.π.: 231).

Συνεπώς, η ΠΑΘ μπορεί να παρέμβει και να μετασχηματίσει μέσω της τεχνολογίας θανάτου την εικόνα/ αναπαράσταση αυτή. Βεβαίως, οι περισσότερες τεχνολογικές αλλαγές δεν γίνονται άμεσα αποδεκτές, καθώς προκαλούν κοινωνική και πολιτιστική υστέρηση μεταξύ της ανάπτυξης της καινοτομίας και της υιοθέτησής της.

5. Αλλά τι είναι η ΠΑΘ;

Ο όρος Παιδαγωγική της Απώλειας και Θανάτου (ΠΑΘ), η οποία φέρει επίσης και άλλα ονόματα όπως, εκπαίδευση για το θάνατο και το πένθος, αγωγή θανάτου, θαναταγωγική (death education, thanatopedagogy, thanatological education), κ.ά.π., αναφέρεται σε μια σειρά έγκαιρων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων και δράσεων που αφορούν στην θετική αντιμετώπιση του θανάτου, βιολογικού ή συμβολικού, της απώλειας της υγείας, της περιουσίας, της εργασίας, ή της καριέρας, της αναγκαστικής μετανάστευσης και της διάλυσης των οικογενειακών, ερωτικών, ή φιλικών σχέσεων. Η ΠΑΘ αποκαθιστά την αίσθηση της αξίας της ζωής μας και την αίσθηση της αναλογίας που χάνεται όταν εκλαμβάνουμε τη ζωή ως δεδομένη. Για να μάθουμε όμως για την αξία και την αναλογία πρέπει να σεβαστούμε την ασθένεια και τελικά να τιμήσουμε τον θάνατο. Η ΠΑΘ καθοδηγεί τα άτομα στις σχέσεις τους με την κοινωνία και τα προετοιμάζει για τους δημόσιους ρόλους τους ως πολίτες και επαγγελματίες, και ενισχύσει την ικανότητα τους να επικοινωνούν αποτελεσματικά με τα θέματα που σχετίζονται με το θάνατο.

Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ - ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) (κωδικός έργου: Τ1ΕΔΚ-04930)

Υπάρχουν δύο βασικοί λόγοι για την παροχή της: **A.** Η εκπαίδευση για το θάνατο είναι σημαντική για την προετοιμασία των επαγγελματιών υγείας, των κοινωνικών λειτουργών, των συμβούλων ζωής ή ψυχικής υγείας, των γυμναστών, των αθλητών, κ.λπ., κυρίως όμως των εκπαιδευτικών, των συμβούλων και των μουσειοπαιδαγωγών. **B.** Παρέχονται στο ευρύ κοινό βασικές γνώσεις και αρκετή σοφία των καταστάσεων και γεγονότων που αναπτύσσονται στον τομέα αυτό. Οι πρωταρχικοί στόχοι της είναι να προωθήσουν την ποιότητα ζωής των ανθρώπων και να βοηθήσουν στη δημιουργία και διατήρηση των κατάλληλων συνθηκών για να επιτευχθεί αυτό, ενώ, ειδικά στα μουσεία, δίνει τη δυνατότητα μιας μοναδικής εμπειρίας και μάθησης, όταν το σχολείο και η κοινωνία αποφεύγει να συζητήσει για τα θέματα αυτά θεωρώντας τα ταμπού.

Συνεπώς, η απόκτηση νέων ή διευρυμένων γνώσεων και αλλαγών στη στάση και τη συμπεριφορά του ατόμου μέσω της εκπαίδευσής του είναι πλέον ο επιδιωκόμενος στόχος.

Η канаδέζα εκπαιδευτικός Sandra Elder εξέφρασε την αναγκαιότητα μιας αγωγής θανάτου του/ της εκπαιδευτικού, λέγοντας ότι: *«Το πένθος είναι μια ανθρώπινη διεργασία που πρέπει να βιωθεί και όχι μια αρρώστια που πρέπει να θεραπευτεί. Είναι σημαντικό να μάθουμε να πενθούμε, όπως είναι σημαντικό να μάθουμε τα μαθηματικά, τη γλώσσα, τις φυσικές επιστήμες...Το πένθος είναι μια δεξιότητα στην ζωή μας που οφείλουμε να αποκτήσουμε και να ζήσουμε»*. Είναι ωφέλιμο οι εκπαιδευτικοί να επιμορφώνονται σε ζητήματα αγωγής θανάτου, γιατί αυτό θα ενισχύσει την προσωπική τους ανάπτυξη αλλά και την επαγγελματική τους εξέλιξη. (Stevenson, Cox, 2017: 15) Εφόσον, τα προγράμματα υποστήριξης στη θλίψη δεν παρέχονται πλέον μόνο σε νοσοκομεία, κοιμητήρια, εκκλησίες και γραφεία κηδείων, αλλά και στο διαδίκτυο (ανάπτυξη ιστοσελίδων που περιλαμβάνουν sites για όσους υποφέρουν από την απώλεια συζύγου, παιδιού, γονέα, φίλων, αδελφών και ακόμη και κατοικίδιων ζώων) η χρήση τους στο μουσείο **ανακατευθύνει** τη χρήση τους, καθιστώντας την εκπαιδευτική και πολιτιστική ταυτόχρονα δε και απελευθερωτική μέσω των ατομικών ή συλλογικών κληρονομιών.

Έχοντας την διαθέσιμη τεχνολογία δεν σημαίνει βεβαίως ότι οι άνθρωποι θα επιλέξουν να την χρησιμοποιήσουν, αλλά καθώς η χρήση του διαδικτύου αυξάνεται, η περιήγηση σε μουσειακούς και πολιτιστικούς χώρους που αναπτύσσουν τέτοια προγράμματα θα αυξηθεί επίσης.

6. Πεθαίνοντας – Από τις βραχογραφίες...στο on line σύμπαν

Στον πρόλογο ενός ενδιαφέροντος βιβλίου που εκδόθηκε το 2012, με τίτλο: **Dying, Death, and Grief in an Online Universe: For Counsellors and Educators**, οι Sofka, Cupit και Gilbert (New York, Springer), έγραφαν: *«Αιώνες πριν, οι παλαιολιθικοί άνθρωποι, χρησιμοποιώντας την περιορισμένη τεχνογνωσία τους και τα ακατέργαστα εργαλεία τους, δημιούργησαν σχέδια πάνω στους τοίχους των σπηλαίων, απαθανατίζοντας ιστορίες για τους αποθανόντες συγγενείς και φίλους τους, τα κυνήγια, τις εμπειρίες τους, τις ζωές τους, για να μην ξεχαστούν. Αργότερα, οι*

Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ - ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) (κωδικός έργου: Τ1ΕΔΚ-04930)

πυραμίδες, οι πλούσιοι τάφοι-ναοί, οι торνευμένες πέτρες και τα σκαλισμένα ιερογλυφικά θα διασφάλιζαν ότι οι Φαραώ δεν θα είχαν ξεχαστεί και ότι η μνήμη τους θα διατηρούνταν πολύ μετά το θάνατό τους. Ιστορικά, χρησιμοποιούσαμε πάντα την πρωτοποριακή τεχνολογία που κάθε φορά διαθέταμε στην υπηρεσία των νεκρών. Χρησιμοποιήσαμε ό, τι είχαμε στη διάθεσή μας για να θρηνήσουμε, να υποστηρίξουμε, να μοιραστούμε μνήμες και να πούμε ιστορίες».

Κατά τον ίδιο τρόπο λειτουργεί και το διαδίκτυο:

- Αφενός ενημερώνει και αφετέρου βοηθά τους/ τις ανθρώπους να επικοινωνούν. Και τα δύο συνιστούν ιδιαίτερα άμεσες ανάγκες στο τέλος της ζωής. Τόσο οι ζωντανοί όσο και οι μελλοθάνατοι αναζητούν στο διαδίκτυο πληροφορίες και υποστήριξη. Έτσι, ‘εργαλεία’ που μπορούν να βοηθήσουν στη διατήρηση τους πριν και μετά το θάνατο έχουν ιδιαίτερη σημασία για τα μουσεία.
- Πριν από την έκρηξη των social media, η σύνδεση μεταξύ θανάτου και τεχνολογίας ήταν εξίσου σημαντική. Σήμερα, ο κυβερνοχώρος αυξάνει τη συνειδητοποίησή μας για μια διαφορετική σχέση μεταξύ θανάτου και τεχνολογίας. Ακόμα κι αν δεν είμαστε κάτοικοι του διαδικτύου, είναι ένα ολόκληρο σύμπαν που αναμειγνύει τους/ τις ανθρώπους σε όλα τα στάδια της ζωής. Η διαχείριση του θανάτου ή της απώλειας γίνεται μέσω διαδικτυακών λεωφόρων: email, face book, podcasts, skype, texting, twitter, Instagram, You tube – όλα μπορούν να αξιοποιηθούν για να συζητούνται ζητήματα του τέλους του κύκλου της ζωής, να μνημονεύσουν την απώλεια, να μοιραστούν μνήμες, να δημιουργήσουν μηχανισμούς για εικονικά μνημεία, να προσφέρουν κοινωνική στήριξη.
- Η ανάγκη για εκπαίδευση στο θάνατο επισημαίνεται από πολλούς σε μια εποχή όπου τα παιδιά και οι έφηβοι αντιμετωπίζουν εμπειρίες θανάτου ή απώλειας μέσω του εκφοβισμού, επιθέσεων, αυτοκτονιών δολοφόνων ή θυμάτων, της τηλεοπτικής τρομοκρατίας, των gaming, και εδώ χρειάζεται ιδιαίτερη προετοιμασία σε επίπεδο εκπαίδευσης και συμβουλευτικής.

Στον θαρραλέο κόσμο της «τεχνολογίας θανάτου» (thanatechnology, όρος που εισήχθη το 1996 για να προσδιορίσει την τεχνολογική αλληπίδραση στην παροχή εκπαίδευσης για το θάνατο, τη συμβουλευτική πένθους και θλίψης, και την έρευνα στη θανατολογία και θανατοφοβία), ο πιο ουσιαστικός τομέας είναι η οικοδόμηση μιας online συμπαράστασης των ανθρώπων που θρηνούν. Αυτό παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία για συγκεκριμένες περιπτώσεις αξιοποίησης της «θανατοτεχνολογίας. Εντούτοις, η σημερινή τεχνολογία αναγνωρίζει επιλεκτικά και περιορισμένα το θάνατο. Γι’ αυτό και το ποσοστό της σχετικής βιβλιογραφίας εξακολουθεί να είναι μικρό.

Στη βιβλιογραφία αναφέρεται, αλλά δεν γίνεται μεγάλη συζήτηση, το ενδιαφέρον ζήτημα της ψηφιακής θνησιμότητας ή αθανασίας. Με το θάνατο τους, πολλοί από εμάς αφήνουν πίσω τους αρκετό ψηφιακό υλικό που συνεχίζει να κινείται στον κυβερνοχώρο και που οι μελλοντικοί ιστορικοί, βιβλιοθηκάριοι και αρχαιολόγοι ενδεχομένως θα ήθελαν να διατηρηθεί. Ποια πρωτόκολλα μπορούν να αναπτυχθούν εδώ; Ποιες συμβουλές θα μπορούσαν να δοθούν σε

όσους/ όσες επιθυμούν να τακτοποιήσουν τις ψηφιακές τους υποθέσεις, πριν την οριστική αποδημία τους; (Thanatosensitivity, την έχουν αποκαλέσει οι Michael Massimi και Andrea Charise από το Πανεπιστήμιο του Τορόντο).

Η βιβλιογραφία προτείνει να συζητήσουμε με τα παιδιά και τους / τις εφήβους για το πώς προσλαμβάνουν το μήνυμα από τα κοινωνικά δίκτυα. Αυτό μπορεί να το αναλάβει η οικογένεια, το σχολείο και το μουσείο.

Είναι, επίσης, σημαντικό να μιλάμε με άλλους που έχουν χρησιμοποιήσει τα κοινωνικά μέσα για να αντιμετωπίσουν τη θλίψη και να μάθουμε πώς το αξιοποίησαν. Τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης συμβάλουν στο να διατηρήσουμε 'ζωντανή' τη μνήμη των αγαπημένων μας, μοιραζόμενοι/ες με άλλους ιστορίες γι 'αυτούς και υποστηρίζοντας ο ένας τον άλλον.

Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη το 2015 στη Δανία από το Πανεπιστήμιο του Aalborg η τεχνολογία θανάτου αυξάνει την συναισθηματική ανταπόκριση των επισκεπτών/ χρηστών απέναντι στην ιστορική πολιτιστική κληρονομιά.

Επιπλέον, ενώ οι άνθρωποι μπορεί να διστάζουν στην ιδέα της δημόσιας έκφρασης συναισθημάτων θλίψης, νιώθουν πιο απελευθερωμένοι/ες και δημιουργικοί να εκφραστούν μέσω της τεχνολογίας ή των ψηφιακών συσκευών.

Το θνήσκειν ή απολείπειν ως συμβατική ή ψηφιακή κουλτούρα λειτουργεί τόσο ως δημόσιος όσο και ως βαθιά προσωπικός χώρος. Οι άνθρωποι μπορούν να εμβυθιστούν μαζί με διαμεσολαβημένους άλλους σε ένα παρελθόν που τους είναι οικείο. Η τεχνολογία μας προσφέρει διαφορετικούς τρόπους για να διοχετεύσουμε το συναίσθημα, αλλά δεν υπάρχει μεγάλη έρευνα γύρω από τα θέματα αυτά.

Ωστόσο, την καταστροφή και τον θάνατο μπορούμε να τον συζητήσουμε με τα παιδιά και με αφορμή την ερείπωση κτηρίων ή σχολείων από φυσικά ή ανθρωπογενή αίτια (βομβαρδισμούς σε εμπόλεμες χώρες). Μάλιστα ο Benedict Anderson, ο οποίος έχει μελετήσει την εθνική έννοια της «φαντασίας»–και ειδικότερα τις πολιτισμικές σχέσεις του «εθνικού» με τον «θάνατο»–, παρατηρεί ότι η ιδέα του έθνους μπορεί να μεταμορφώνει το μοιραίο του θανάτου

σε διάρκεια, την ανθρώπινη απώλεια σε έναν εκκοσμικευμένο ιστορικό σκοπό, προσδίδοντάς του πολιτικό περιεχόμενο και εγγράφοντάς τον στη μακρά διάρκεια του εθνικού χρόνου. Αυτή του η επισήμανση μας διανοίγει γέφυρες να θέσουμε γόνιμους προβληματισμούς είτε στους μαθητές είτε στους χρήστες του διαδικτύου.

7. Κορυφαίο όριο δημιουργικότητας

Ο θάνατος αποϊδρυματοποιημένος και απομαγευμένος θέτει το πλαίσιο εντός του οποίου μπορεί να αναπτυχθεί η συλλογική και ατομική δράση, αποτελώντας ταυτόχρονα το υπέρτατο όριο της δημιουργικότητας και του πολιτισμού επάνω στον οποίο νοηματοδοτούνται και μέσω της εκπαίδευσης αποκτούν την οντότητά τους ο/ η άνθρωπος αλλά και η κοινωνία. *«Ο θάνατος δεν είναι εχθρός για να νικηθεί ή φυλακή για να την αποφύγουμε. Είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής μας που δίνει νόημα στην ανθρώπινη ύπαρξη. Οριοθετεί τη διάρκεια μας στη ζωή και μας κεντρίζει, όσο έχουμε τον καιρό, να δημιουργούμε»* (Kubler-Ross, 1988: 1, βλ. Αλεξιάς, 2002: 231). Η συνείδηση του θανάτου συνεπώς αποτελεί μια παιδαγωγική αποστολή τόσο του σχολείου όσο και του μουσείου, η οποία σηματοδοτεί συγχρόνως και μια καμπή στην ιστορία της εκπαίδευσης του ανθρώπινου είδους επάνω στη γη.

Στο πλαίσιο των μελετών σχετικά με το θάνατο και την εμπειρία της απώλειας και της καταστροφής, η υπόθεση ότι οι καταστάσεις αυτές παρέχουν την ώθηση στη δημιουργικότητα έχει γίνει τόσο διαδεδομένη ώστε να αποτελεί πλέον κοινοτυπία. Με αυτό το πνεύμα, θα πρέπει να διερευνήσουμε τι σημαίνει να είσαι δημιουργικός στο πλαίσιο της απώλειας και του πένθους, τη δυνατότητα για αυτο-ανάπτυξη και τις δημιουργικές προκλήσεις στο πλαίσιο μιας υγιούς αντιμετώπισης.

Η δημιουργικότητα, προσπερνώντας τα τετριμμένα, είναι ανοιχτή στις εμπειρίες των άλλων ανθρώπων. Είναι ένα βήμα προς το άγνωστο, σπάει την υπάρχουσα γραμμή σκέψης και ενεργοποιεί μια νέα, δίνοντας διαφορετικές εναλλακτικές λύσεις για την επίλυση του προβλήματος και

θέτοντας μια νέα σχέση μεταξύ των πραγμάτων. Συσχετίζοντας τις υπάρχουσες ιδέες, δημιουργεί νέες ιδέες, αναδεικνύει νέες τεχνικές ή μεθόδους στην αντιμετώπιση του θανάτου και της καταστροφής και επινοεί έναν υποστηρικτικό εξοπλισμό.

Η δημιουργικότητα είναι ένας πολύ σημαντικός τομέας στον οποίο πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην εκπαιδευτική τεχνολογία. Η τεχνολογία ως προϊόν δημιουργικότητας επηρεάζει όλες τις πτυχές της ζωής και ως εκ τούτου και την απώλειά της. Επομένως, οι ειδικοί στόχοι, το περιεχόμενο, οι μέθοδοι διδασκαλίας, τα οπτικοακουστικά βοηθήματα, τα περιβάλλοντα μάθησης και εμπειρίας, η αξιολόγηση, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την εκπόνηση ενός πλαισίου χρήσης της εκπαιδευτικής τεχνολογίας για την ΠΑΘ.

Το Μουσείο Σαλβαδόρ Νταλί (Florida των Ηνωμένων Πολιτειών) αξιοποιεί τις δυνατότητες της τεχνολογίας για να «επαναφέρει» στη ζωή τον φημισμένο ζωγράφο. Στην επέτειο των 115 χρόνων από τη γέννησή του το Μουσείο εγκαινίασε το Project «Ο Νταλί ζει!». Το thedali.org/dali-lives/ συμπεριλαμβάνει τρία video panels, στα οποία ο Νταλί συζητά με τους/ τις επισκέπτες/ τριες. Στόχος είναι η συναισθηματική συμμετοχή των επισκεπτών/ τριών, καθώς έχουν την ευκαιρία να τον γνωρίσουν, να αλληλεπιδράσουν και να βγάλουν selfie μαζί του.

Στο ΞΕΝΙΖΕΟΥΜ αναβιώσαμε με βάση τη σύγχρονη τεχνολογία το πρώτο κτήριο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ηρακλείου που είχε φιλοξενήσει για πολλές δεκαετίες τα όνειρα, τις

Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ - ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) (κωδικός έργου: Τ1ΕΔΚ-04930)

ελπίδες, τις αγωνίες, αλλά και τη φτώχεια και τα βάσανα των πρώτων σπουδαστών της. Οι επισκέπτες εμπλέκονται συναισθηματικά μέσω των αναμνήσεων τους με ένα κτήριο και με έναν ολόκληρο κόσμο που έπαψε να υπάρχει από τη δεκαετία του 1970.

8. Η χρήση των νέων τεχνολογιών και ο θάνατος στο πλαίσιο της πολιτιστικής κληρονομιάς <<https://xeniseum.org/>>

Το μουσείο συμμετέχει στην ανθρώπινη εμπειρία του θανάτου και της απώλειας με τα αντικείμενα των συλλογών του. Ο χειρισμός των μουσειακών αντικειμένων μπορεί να μας συνδέσει με μια κοινή εμπειρία μέσω της ιστορίας.

Το πρόγραμμα *ΞΕΝΙΣΕΟΥΜ (Επαυξημένη Εμπειρία με Νέα Ψηφιακά Συστήματα για τον Εκπαιδευτικό Τουρισμό)* αποσκοπεί – μεταξύ άλλων – στη διερεύνηση των ζητημάτων της ζωής και του θανάτου μέσω του φακού της ιστορίας της εκπαίδευσης. Οι συμμετέχοντες/ ουσες καλούνται να χειριστούν και να αλληλεπιδράσουν με μια σειρά αντικειμένων που έχουν ψηφιοποιηθεί και αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του Μουσείου. Ενθαρρύνονται να χρησιμοποιήσουν 3D αντικείμενα και τις ιστορίες τους για να προβληματιστούν για τη ζωή, την καταστροφή και το θάνατο. Οι αφηγήσεις ζωής για τα απολεσθέντα μαθητικά χρόνια, τους παιδικούς φίλους, ή τους /τις δασκάλους/ ες τους που δεν είναι στη ζωή αλλά και τους ίδιους τους γονείς που ενδεχομένως έχουν πεθάνει, μπορεί να τους/ τις επηρεάσει θετικά στο παρόν, στο πλαίσιο μιας αγωγής της απώλειας, διαμορφώνοντας ένα μέτρο εκτίμησης της δική τους ζωή (με μότο: «*η απώλεια στη ζωή ως γίνει οδηγός μας*»).

Τα αντικείμενα αναφέρονται σε ιστορίες ανθρώπων, τόπων, ιδεών και γεγονότων και οι αφηγήσεις αφορούν πρώην εκπαιδευτικούς αλλά και μαθητές τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό που ζουν εδώ.

Ο θάνατος, η καταστροφή και η απώλεια είναι παγκόσμια εμπειρία και είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να μάθουμε το πώς τα ανθρώπινα όντα έχουν αντιμετωπίσει την απώλεια φίλων τους, σχολικών αγαπημένων αντικειμένων και τον θάνατο μέσα από την εμπειρία διαφορετικών πολιτισμών και ηλικιών.

Παρόλο που ο θάνατος και η καταστροφή μπορεί να είναι ένα δύσκολο και ενοχλητικό θέμα, δεν μπορούμε να του διαφύγουμε. Η ανοιχτή συζήτηση διευκολύνει την επεξεργασία των συναισθημάτων.

Τα σχολεία και τα μουσεία δεν πρέπει να αποφεύγουν να ασχοληθούν με αυτά. Μπορούν να βοηθήσουν, ώστε να γίνουν πιο προσπελάσιμες οι συζητήσεις για το θάνατο, να παράσχουν έναν ασφαλή χώρο και να βοηθήσουν τους ανθρώπους να συνδεθούν με κοινές εμπειρίες μέσα από την ιστορία και τον πολιτισμό.

Είναι επίσης ιδανικοί χώροι για να φιλοξενήσουν ομάδες υποστήριξης και προγράμματα αντιμετώπισης του πένθους και της καταστροφής για ευάλωτες ομάδες πληθυσμού μέσω της

Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ - ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) (κωδικός έργου: Τ1ΕΔΚ-04930)

εικαστικής δημιουργίας. Ο χώρος τους μπορεί να προσφέρει στους/ στις ανθρώπους ένα παράθυρο γαλήνης σε μια συναισθηματικά φορτισμένη περίοδο της ζωής τους.

Βιβλιογραφία

Αλεξιάς Γ., «Η διαχείριση του θανάτου στο νοσοκομείο: η εργαλειοποίηση της ανθρώπινης ύπαρξης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 108-109, 2002, 229-256

Attig T., *How we grieve: Relearning the world*, New York, Oxford University Press, 1996

Brandhury P., *Representations of death: A social Psychological Perspective*, Routledge, London 2000

Gibson M., “Death and mourning in technologically mediated culture”, *Health Sociology Review*, 16, 2007, 415–424. doi:10.5172/hesr.2007.16.5.415

ICOM, “Creating the new museum definition: over 250 proposals to check out”, April 1, 2019
<https://icom.museum/en/news/the-museum-definition-the-backbone-of-icom/>

Καμπέρη Ε., « Η συμβολή του εκπαιδευτικού στην εξοικείωση των παιδιών με την απώλεια», Μ. Νίλσεν, *Πρακτικά Συμποσίων Απώλειες στη ζωή του Παιδιού*, Μέρμνα, Αθήνα 2005

Kearl M., *Endings: A Sociology of Death and Dying*, Oxford University Press, 1987

Kroen W.C., *Πώς να βοηθήσετε τα παιδιά να αντιμετωπίσουν ένα θάνατο*, Φυτράκη, Αθήνα, 2007

Kubler-Ross E., *Ο θάνατος το τελικό στάδιο της εξέλιξης*, Ταμασός, Αθήνα, 1988

Μπόουερ Τ., *Ο θάνατος και οι θρησκείες*, Παπαδήμας, Αθήνα, χχε

Νίλσεν Μ., Παπαδάτου Δ., *Όταν η αρρώστια και ο θάνατος αγγίζουν την σχολική ζωή*, ΥΠΕΠΘ, Αθήνα, 1999

Υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ - ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) (κωδικός έργου: Τ1ΕΔΚ-04930)

Ρήγου Μ., *Επικοινωνιακή ηθική και πολιτική διάσταση του θανάτου στη νεοτερικότητα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1990

Sofka C., Cupit I.-N., και Gilbert K., *Dying, Death, and Grief in an Online Universe: For Counsellors and Educators*, Springer, New York, 2012

Stylianou El., Stylianou-Lambert, Th., *Museums and Photography: Displaying Death*, New York, Routledge, 2017

Valentine Chr., Walter T., “Loss, Bereavement and Creativity. Creative responses to a drug or alcohol-related death: a socio-cultural analysis”, *Special Edition of Illness, Crisis, & Loss*, Centre for Death and Society, University of Bath, United Kingdom Vol 23, 4.

Verge (The), “Deepfake Salvador Dalí takes selfies with museum visitors”, <https://www.theverge.com/2019/5/10/18540953/salvador-dali-lives-deepfake-museum>

Wagner A., «Do not Click ‘Like’ When somebody has Died: The Role of Norms for Mourning Practices in Social Media», *Social Media + Society*, January-March 2018: 1–11.doi: 10.1177/2056305117744392

Wei Kai, *Who Wants to Live Forever? Towards a Chinese Thanatechnology*, PhD, University of Dublin 2016